

АМИР ТЕМУР ВА ЙИЛДИРИМ БОЯЗИД МУҲОРАБАСИНИНГ ХАЛҚАРО АҲАМИЯТИ

Абдуллаев Улуғбек Артикбаевич

Тошкент давлат шарқшунослик университети доценти,
тарих фанлари номзоди

АННОТАЦИЯ

Мақолада XIV аср охири XV аср бошидаги Яқин Шарқдаги сиёсий вазият, Амир Темурнинг минтақа тарихида тутган ўрни ва роли таҳлил этилган. Шунингдек, Анқара жангидаги галаба унинг тарихий аҳамияти ёритилган. Амир Темурнинг Яқин ва Ўрта Шарқ худудларига қилган кўп йиллик юришлари минтақа тарихида муҳим ҳарбий-сиёсий аҳамиятга эга бўлди. Энг аввало, пухта ишланган ҳарбий-стратегик режа тўла амалга оширилди ва бу худудлардаги майда тарқоқ феодал ҳукмдорлар кучли марказлашган давлатга бирлаштирилиши мақолада акс этирилган.

***Калит сўзлар:** Яқин Шарқ, Кичик Осиё, Эрон, Амир Темур, Йилдирим Боязид, Султон Фараж, Анқара жанги, мактублар, халқаро аҳамияти.*

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрена политическая ситуация на Ближнем Востоке в конце XIV - начале XV веков. Анализируется место и роль Амира Темура в истории региона, а также причины победы в битве при Анкаре. Многолетние походы Амира Темура в регионы Ближнего и Среднего Востока имели важное военное и политическое значение в истории региона. Прежде всего, тщательно разработанный военно-стратегический план был полностью реализован. В статье рассматривается процесс объединения мелких разрозненных феодальных государств в сильное централизованное государство.

***Ключевые слова:** Ближний Восток, Малая Азия, Иран, Амир Темур, Йилдирим Баязид, Султан Фарадж, битва при Анкаре, письма, международное значение.*

ABSTRACT

The article describes the political situation in the Middle East at the end of the 14th - beginning of the 15th centuries. The place and role of Amir Temur in the history of the region is analyzed. Victory in the Battle of Ankara and its historical significance. Amir Timur's long-term campaigns in the regions of the Near and Middle East had important military and political significance in the history of the region. First of all, the carefully developed military strategic plan was fully implemented, and the article reflected the unification of the small scattered feudal lords in these areas into a strong centralized state.

Key words: *Middle East, Asia Minor, Iran, Amir Temur, Yildirim Bayezid, Sultan Faraj, Battle of Ankara, letters, international significance.*

Амир Темурнинг 1399-1404-йилларда олиб борган ҳарбий юришлари натижасида Шомнинг Ҳалаб (Алеппо), Хумс, Баалбек (Баъалбак), Димишк (Дамашк) каби йирик шаҳарлари ва Ироқи Арабнинг Убулистон ўлкаси (қад. Каппадокия) билан Бағдод, шунингдек Туркиянинг катта қисми забт этилади. Анқара жангида Амир Темур жаҳоннинг буюк саркардаларидан бири Боязид Йилдирим устидан ғалаба қозонди.

Кичик Осиёда бу даврда Йилдирим Боязид Ойдин, Ментеше, Гармиян, Қарамон, Жондор ўғиллари бекликларини ўзига бўйсундирган, Қози Бурҳониддиннинг ўлимидан кейин эса унинг ерларини ҳам босиб олиб, Малатиягача келган эди. Усмонли турк империясининг меъмори сифатида тарих саҳнасига чиққан Боязид Ғарбда – Болқонда ҳам муваффақиятли ҳарбий ҳаракатлар олиб боргани маълум[1]. У мамлуклар султони Барқуқ ўлимидан (1399) сўнг султонликнинг Кичик Осиё ичидаги жойларини ҳам сиёсий сарҳадларига қўшиб олиб, ўз давлати чегараларини Арзинжон ва Фиротга қадар кенгайтирган эди.[2] Амир Темур сиёсий жиҳатдан илк бор ўзига тенг рақибга дуч келади. Усмонли давлатига мажбуран бўйсундирилган ҳудудларда ҳали туркларнинг мавқеи мустаҳкам эмасди. Собиқ ҳукмдорлар Боязидга номигагина бўйсуниб, унинг сиёсий тузумини тан олмаслик йўлини тутган ва Шарқдаги қудратли ҳомий воситасида аввалги мавқеларини тиклашдан умидвор эдилар. Улар Амир Темурнинг юришларига пинҳона мадад беришдан манфаатдор эдилар. Йилдирим Боязид Усмонли тахтига ўтирган 1389 йилдан эътиборан ғарб масалаларига ўта сезгирлик билан қарай бошлаганди. Аммо шарқдаги сиёсий алмашув ва ўзгаришларга келганда ана шу хушёрликни йўқотганди. Унинг 1396 йилда салибчилар билан бўлган жангдаги порлоқ ғалабаси Султон Йилдирим Боязиднинг Ислом дунёсидаги таъсир ва шуҳратини энг юксак нуктага чиқарган эди. Аммо у Амир Темур салтанатининг ривожланишини худди бир томошабин каби кузатишдан нарига ўта олмади. Давлатининг чегаралари Арзинжон ва Фиротга етгандан кейин у шарқдан яқинлашган таҳлика билан юзма-юз келди. Умумий тарихларда ҳамда дипломатик ёзишмалар тўпланган бир қатор мажмуалардан жой олган ҳужжат нусхаларида 1399 йилгача икки тараф орасида кучли зиддиятлар бўлмаганлигини кўрамиз. Аммо шунга қарамай, тарафлар орасида совуқ уруш ҳавоси ҳукм суради.

Мана шу умумий вазият ичида 1399 йилгача Шарқ масаласига лоқайд қараган Йилдирим Боязиднинг Амир Темур Кичик Осиёга жуда яқин жойда турган чоғида Арзинжон амири Мутаҳҳартан ерларига бостириб кириши, ўта қалтис ҳаракат бўлган эди. Устига-устак, бу ҳаракат Амир Темурга ўз режаларини амалга ошириш учун бир баҳона бўлди. Зеро, Соҳибқирон бундай ҳаракатни ўз ҳукмронлигига қарши қаратилган тажовуз сифатида баҳолайди. Мактубларда бу ҳақда батафсил ёзилган[2].

Йилдирим Боязиднинг Амир Темурга садоқат билан хизмат этган Арзинжон амири Мутаҳҳартанга, Соҳибқирон Бингул (Минг кўл) яйловида бўлган чоғида элчи юбориши ақлга сиғадиган тадбир эмасди. Ҳар ҳолда Амир Темур вужудга келган қулай имкониятдан моҳирона фойдаланади.

Боязид билан муносабатда Амир Темур ўзининг ёрқин ҳарбий ва дипломатик салоҳиятини намойиш этди. «Амир Темурнинг стратегияси энг аввало ўз қўшинининг юксак ҳаракатчанлигига ва қарорларининг ўта махфийлигига асосланганлиги туфайли ғанимларини доимо доғда қодирарди», - деб ёзади Л. Кэрэн бу ҳақда[4].

Боязидга қарши ҳаракат бошлашдан олдин унинг барча иттифоқчиларини бирма-бир бартараф этиш лозим эди. Тўхтамиш мағлуб этилган, аммо Миср мамлуклари ҳамон минтақада кучли ҳукмдор ҳисобланар ва Соҳибқироннинг ашаддий рақиблари бўлган Қора Юсуф туркман ва Аҳмад жалойирни қўллаб-қувватлаб, унга қарши ҳар доим гиж-гижлаб турар эди. Бу кучлар бирлашиб, орқадан зарба беришини назарда тутган Амир Темур дастлаб султон Боязид билан эҳтиёткорона муносабатда бўлади. Унга ёзган мактубларида у ғайридинлар билан жангни давом эттириши лозимлигини таъкидлайди, ўзига тобе ҳукмдорларни безовта қилмасликка чорлаб, султон ҳузурида бошпана топган ашаддий рақибларини қайтаришни талаб этади[4].

Айни замонда Соҳибқирон турк султони билан ҳамкорликда ва дўстона муносабатларда бўлишни астойдил хоҳлагани ҳам маълум. Аммо ғарбдаги ғалабаларидан маст бўлган Йилдирим Боязид Амир Темур қўшинининг қудрати ва имкониятларини тўғри англаб етолмайди. Мактублар мазмунига ва аъёнларига айтган сўзларига қараганда, у ҳақиқий аҳволдан анча беҳабар эди. Ибн Арабшоҳ бу хусусда жуда ибратли мисол келтиради: «Боязид Темур мактубидан воқиф бўлиб, унинг хитобли мазмунини англагач, у ўрнидан сапчиб туриб кетди: унинг ғазоби қайнаб, куйиб-ёнди. Гўё наша ивитмаси ичган кишидек гоҳ товушини кўтариб, гоҳ пасайтириб (шундай) деди:

- Бу уйдирмалар билан мени кўрқитмоқчими? Ёки бу ёлғон-яшиқлар билан менга нисбатан фитна чиқармоқчими? Ёки бўлмаса, мени Ажам подшоҳлари

мисоли ҳисобладими? Ёки гапини англаб бўлмайдиган Дашт тоторлари каби санадими? Ёки қўшин йиғишда ҳиндлар лашкарлари каби кўрдими? Ёки менинг аскарларимни тарқоқликда Ироқ тўдалари каби деб ҳисобладими? Ёки мендаги ислом (йўлидаги) ғазотчиларини Шом аскарларига ўхшатдими? Ёки ўзининг қуриган тўдасини менинг аскарларимдек билдими? Ёки унинг ҳақидаги (барча) хабарларни менга маълум (эканли)гини билмайдими?...»[8]

Боязид ортиқча такаббурликка берилиб, ҳақоратомуз сўзларни бемалол ишлатаётгани диққатга сазовор. Аммо у Амир Темур қанчадан-қанча жангларда ғолиб чиққанлигини билса-да, улардан зарур хулоса ва сабоқлар чиқара олмагани, ҳатто пухта разведка тизимига эга эмаслиги яққол кўриниб турибди. Шунинг учун ҳам Ибн Арабшоҳ уни: «Ибн Усмон (Боязид) шошқалок ва шижоатли киши бўлиб, одил подшоҳлардан бўлишига қарамасдан, унда заррача ҳам сабр-тоқат йўқ эди», - деб таърифлайди[8]. Айни замонда, араб муаррихи Амир Темурнинг оғир ва вазмин, босиқ табиатини ҳам қайд этади: «Қачонки, Темур унинг изтиробли жавобидан воқиф бўлгач, «Ибн Усмон мажнун ва аҳмоқ», - деди[8]. Воқеалар жараёни Амир Темур турк султони табиатига тўғри баҳо берганини исботлаб берди. Зеро, ана шу даврда қуруқликда Соҳибқирон қўшинларига тенг келадиган армия Шарқда ҳам, Ғарбда ҳам йўқ эди. Бу ҳақда суриялик замонавий олим Акрам Ҳасан ал-Аълабий тўғри хулосалар бергани диққатга сазовор. У Амир Темурнинг ўз рақиблари устидан эришган зафарларини таҳлил қилиб, унинг устунлиги сабабларини қуйидагича изоҳлаган:

- қўшиннинг сони жиҳатидан кўплиги;
- рақиблар ҳақида тўлиқ маълумотга эгалиги (разведка);
- жанглар ҳужумкорлик руҳида олиб борилгани;
- қўшинда маънавий руҳ жуда кучли бўлганлиги;
- ташвиқот-тарғибот ишларига катта аҳамият берилганлиги;
- бошқарув (раҳбарлик) сиёсатидаги ўта кучли салоҳияти[8].

Мана шу сифатлар Амир Темур қўшини жангларда енгилмаслигида асосий омил эди. Буни тўғри анлаб етмаган ҳукмдорлар, хусусан Йилдирим Боязид мағлубиятга учради.

Хуллас, Усмонли ҳукмдори Йилдирим Боязид Амир Темур тарафидан қилинган дўстона таклифларни писанд этмасдан, қаттиқ жавоб қайтарганлиги маълум. Жавоб хатида Усмонли ҳукмдори Соҳибқирон билан урушишни анчадан бери ўйлаб юрганлигини, энди буни амалга оширишга қарор берганини, агар у жанг майдонига келмаса, унга қарши ўзи Табриз ва Султония устига юришини билдирган эди[4].

Грузия масаласи ижобий ҳал этилгач, Амир Темур қишлаш учун Қорабоққа ўтади. Энди 1402 йилги ёз мавсумида Кичик Осиёга қарши ҳаракатни бошлаши мумкин эди. Шундай қилиб Амир Темур барча рақибларини мағлубиятга учратгандан кейингина бутун кучларини турк султони Боязидга қарши қаратади. Ҳарбий ҳаракатлардан олдин икки ҳукмдор бир-бирига элчилар юбориб, ўзаро мактублар ёзишгани маълум. Ёзишмаларнинг ташаббускори Амир Темур эди. Бу мактубларда жангга чорлов руҳи ҳукмрон. Боязид босқини туфайли тахтидан ажралган ва Соҳибқирон ҳузуридан бошпана топган кичик осийлик ҳукмдорлар тинимсиз уни Усмонлилар ҳудудига бостириб киришга даъват этишарди. Уруш бўлиши муқаррар эди.

Усмонлилар билан музокаралардан кейин Амир Темур билан Франция ва Кастилия қироли ҳамда Византия императори ўртасида ҳам бир неча бор мактуб алмашинади. Мазкур мактублардан намуналар «Ўзбек дипломатияси тарихидан» китобида (247-266-бетлар) ҳамда Л. Кэрэн ва А. Саидовларнинг «Амир Темур ва Франция» (Т., 1996. – Б. 72-82) рисоласида ҳам келтирилади. Улар Амир Темурнинг дипломатик алоқалари ва ташқи сиёсатининг моҳиятини очиб бериши жиҳатидан аҳамиятлидир. Амир Темур билан Боязид ўртасида муҳораба тарихини ўрганишда мазкур мактублар ҳамда Шарқ католок черкови архиепископи Иоаннинг хотиралари, шунингдек, Клавихонинг саёҳат кундаликлари қимматбаҳо манба ҳисобланади. Европалик саводхон бу икки киши Амир Темур билан Боязид жангининг чинакам шоҳидлари эдилар. Шунинг ҳам айтиб ўтиш керакки, Амир Темурнинг Ғарбий Европа ҳукмдорлари билан расмий ёзишмалари ва Иоаннинг хотиралари яқин кунларгача кенг тарихчилар оммаси учун номаълум эди. Уларни таниқли олим, шарқшунос профессор И.И. Умняков тадқиқ этиб, эълон қилди[3]. Архиепископ Иоаннинг хотиралари яқинда ўзбек тилида ҳам чоп этилди[6].

Сивасда Амир Темур ҳузурига Боязиддан яна элчилар келади. Султоннинг жавоб мактуби Соҳибқиронни ниҳоятда ғазаблантиради, чунки Боязид такаббурлик билан Амир Темурни ўз ҳузурига шахсан келишини талаб этган ва агар султоннинг бу амри бажарилмаса, хотинлари уч талоқ бўлсин деб катта кетган эди[8]. Амир Темур ғазабини ичига ютади. Боязидга йўллаган жавоб мактубида эса, у ўғилларидан бирини ҳузурига юборишини ва Арзинжондан турк кўшинларини олиб кетишни талаб қилади[8]. Аммо энди урушни тўхтатиб бўлмасди. Соҳибқирон элчиларни омонлик билан жўнатиб, Сивасдан жанубга – Қайсарига, у ердан эса шимолий ғарбдаги Қиршаҳарга ва ниҳоят Анқарага қараб юриш бошлайди.

Икки машхур саркарда кўшинларининг улкан тўқнашуви Анқара яқинидаги Чибукобод текислигида ҳижрий 804 йил 19 зулҳижжада (милодий 1402 йил 20 июл) рўй беради.

Турк олими Эрол Гунгур асарида бу жанг тафсилотлари бир қадар аниқ келтирилган. Унинг ёзишича, Чубук водийсида икки тараф саф тортади. Йилдиримнинг ёнида вазири аъзам Али пошо, ўғиллари Мустафо, Иса ва Мусо марказда туради. Ўрду (кўшин)нинг ўнг қанотиغا Анатолия бегларбеги Темиртош пошо, чап (сўл) қанотини эса катта ўғли амир Сулаймон бошқаради. Йигирма минг сараланган серб аскарлари заҳирага қўйилади.

Бу жанг Амир Темурнинг порлоқ ғалабаси ва ўша замонда Ғарбий Европани зир титратиб турган такаббур турк султонини тахтдан тушириш билан яқунланади. Боязид кўшини батамом мағлуб бўлишдан ташқари султоннинг ўзи асир олиниб, буюк ҳукмдор ҳузурига келтирила

Амир Темур билан Боязид тўқнашувига юқорида кўрсатилганидан ташқари яна бошқа муҳим сабаблар ҳам бор эди. Бу Византия, Италия, Франция, Англия ва бошқа Ғарбий Европа давлатлари бошлиқларининг Боязидга қарши курашда ёрдам сўраб Амир Темурга мурожаат қилишидир. Шу йилларда Боязиднинг Европадаги музаффар юришларини тўхтатиш Ғарбий Европа давлатлари учун ҳаёт ва мамот масаласига айланганди. Амир Темур биринчи даражали куруқлик кўшинларига эга бўлиб, стратегия ва тактика жиҳатидан бой ҳарбий тажриба орттирганди. Туркияда эса яхши куруқлик армиясидан ташқари, ҳарбий-денгиз кучлари ҳам мавжуд эди. Шунинг учун ҳам Амир Темурнинг ўғли Мироншоҳ “Қироллар, ҳукмдорлар, фаранг ва христиан жамоалари бошлиқлари”га мурожаат қилганди[3]. Шу даврда биринчи даражали денгиз давлатлари бўлган Генуя ва Венецияга совғалар ва мактублар билан элчилар жўнатилганди. Константинополь ва Трабзонга ҳам денгиздан туриб мадад беришни сўраб даъватномалар юборилганди. Амир Темурнинг Иоанн Палеологга ёзган мактубидан биламизки, Трабзон (у бу мамлакат императори Мануилдан барча ҳудудлари ва ҳарбий денгиз кучларини ўз ихтиёрига беришини талаб қилган эди) ва Константинополь Туркия қирғоқларига ҳужум қилиш учун йигирматадан кема юбориши зарур эди. Буни тасдиқлайдиган далиллар Клавихо асарида мавжуд. У Константинополь императори ва Перилик генуэзлар Амир Темурга хизмат қилиб, одамлар ва кемалар билан ёрдам бериш мажбуриятини олгани ҳақида ёзади. Шу ўринда генуэзлар табиатини кўрсатувчи бошқа муҳим далил мавжуд. Византиянинг мағлубиятини эллик йил орқага суриб юборган Анқара жангидан кейин генуэзлар маълум мукофот эвазига мағлуб туркларни Осиёдан Европага ўз

флотларида ўтказиб қўйишга рози бўлганлар. Ҳатто айрим кемачилар кўпроқ пул ишлаб қолиш умидида қочоқларни қирғоқ яқинида денгизга ағдариб, орқага қайтгани ҳақида маълумотлар бор[11].

Айнан 1402 йилги Анқара жанги арафасида Амир Темур билан Ғарбий Европа давлатлари орасида элчиларнинг бориб-келиши кучайган эди. Соҳибқироннинг фаранг қироли Карл VI ва инглиз қироли Генрих IV билан кейинги ёзишмаларида Шарқ билан Ғарб орасида савдо сотиқ ва элчилик алоқаларини ўрнатиш таклифи илгари сурилгани муҳим аҳамиятга эга[3].

Амир Темур фаранг қироли Карл VI га форс тилида йўллаган мактубида (ҳижрий 805 йил муҳаррам ойининг 1 куни (милодий 1402 йил 1 август): “Ўз савдогарларингизни бу (бизнинг) мамлакатимиз томонларга юборсангиз маъқул бўларди. Биз уларга етарлича ҳурмат ва эътибор кўрсатамиз. Шунингдек, бизнинг савдогарларимиз (сизнинг) ўлкаларингизга йўлланмоғи ва уларга ҳам шундай ҳурмат-эътибор кўрсатилмоғи (лозим). Уларга ҳеч ким зўравонлик кўрсатмайди ва ортиқча талаблар қўймайди. Зеро, жаҳон савдогарлар туфайли ободдир” – деб таъкидлайди. Шуниси ажабланарлики, Соҳибқирон ва Карл VI нинг бирдек душмани бўлган Боязид устидан қозонилган ғалаба ҳақида мактубда бирон оғиз сўз йўқ. И.И.Умняков буни мактуб Анқара жангидан олдин ёзилган, аммо бу ҳодисадан кейин сана қўйилиб, жўнатилган бўлса керак, деб изоҳлайди.

Амир Темур лотин тилида Карл VI га ёзган бошқа бир мактубида ўз ғалабаси ҳақида хабар беради. Ҳар икки мактубга ҳам бир хил сана – 1402 йилнинг 1 августи қўйилган. Мазкур мактубда, жумладан, Боязид шариат ва имон бўйича “мен билан бирга бўлиши керак эди, аммо у мен ва дўстларимга берган аҳдига риоя қилмади, шунинг учун тилга олинган монахларнинг даъвати ва сизларга тобе фуқароларнинг ваъдаларидан мадад олиб, бизнинг ва сизнинг душманимизга қарши курашмоқ учун Туркия ҳудудига кирдик, худо ёр бўлиб, қисқа фурсат ичида Боязид билан ҳам, унинг юрти билан ҳам ҳисоб-китоб қилдик” – деб таъкидлайди. Мана шу мактубида Амир Темур ўзаро савдогарлар юбориб туриш лозимлигини, савдо алоқалари ҳар икки томонга ҳам катта фойда етказишини қайд этади. Кўрамизки. Соҳибқироннинг турк султони устидан қозонган порлоқ ғалабаси Яқин Шарқ билан Ғарбий Европа ўртасида бевосита дипломатик алоқалар ва савдо сотиқ муносабатлари ўрнатилишига ҳам катта йўл очиб берди.

Тарихни тўғри ёритмасдан, тарихий шахсларнинг хизматларини ҳаққоний баҳоламасдан туриб, келажакнинг чинакам мақсадларини тўла англаб бўлмайди. Шу маънода мамлакатимизни бир неча аср ҳукм сурган мўғул асоратидан халос

қилиб, мустақил мамлакат қурган ва уни жаҳоннинг кучли, етакчи давлатларидан бирига айлантира олган Амир Темурнинг ҳаёти ва фаолиятини ўрганиш Ўзбекистоннинг келажаги бўлган ёш авлод маънавиятини, миллий ғурурини юксалтиришда, уларни Ватанга чексиз муҳаббат руҳида тарбиялашда ниҳоятда катта аҳамиятга эгадир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати (REFERENCES)

1. Турк буюклари ва турк қаҳрамонлари. – Истанбул, 1967.
2. Ғулломов С. Юқоридаги мақола // «Шарқшунослик» тўплами.
3. Умняков И.И. Внешнеполитические связи Самарканда с государствами Западной Европы. “История Самарканда”. Т.1. – Т., 1969
4. Люсен Кэрэн. Амир Темур салтанати.
5. Владимир Череванский. Амир Темур. – Т., 1993. – Б. 109-157.
6. Иоанн. Амир Темур ва унинг саройи. Француз тилидан Баҳодир Эрматов таржимаси // Ўзбекистон адабиёти ва санъати. – 2005. – 13 май;
7. Амир Темур Европа элчилари нигоҳида. У.Жўраев, Б.Эрматов таржимаси. Ғ.Ғуллом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи. Т., 2007. Б. 3-207.
8. Ибн Арабшоҳ. Амир Темур тарихи.
9. Маннонов Б. Амир Темур жаҳон тарихида. // «Шарқшунослик» тўплами.
10. Ўзбек дипломатияси тарихи. – Б. 258-261.
11. Руи Гонсалес де Клавихо. Дневник путешествия в Самарканд ко двору Тимура (1403-1406 гг.) / пер. со староисп., предисл. и коммент. И.С. Мироковой. М., “Наука” 1990, С. 212.